

мамилелерди, эмоционалдык баалоону баяндамачы лингвистикалык билдирүү катары түзсө болот; (2) бул категория көп деңгээлдүү тутумдук тил бирдиктери жана сүйлөө каражаттары менен көрсөтүлөт; (3) сүйлөө учурунда экспрессивдүүлүктү функционалдык жүзөгө ашыруунун натыйжасы - бул эмоционалдык таасирдин же экспрессиянын таасири; изилденген категория функционалдык-прагматикалык багытка жана функционалдык-семантикалык аспектке ээ.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М.: ИЛ, 1955.
2. Большакова Л. С. О содержании понятия «поликодовый текст» // Вестн. СамГУ. 2008. № 4 (63). С. 19—24.
3. Галкина-Федорук, 1958 Галкина-Федорук, Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е.М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. -М.: Изд-во МГУ, 1958. - С. 103 - 124.
4. Телия В.Н. Экспрессивность как проявление субъективного фактора в языке и ее прагматическая ориентация. // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности. / Отв. ред. В.Н.Телия. М., 19916. - С. 5-35.
5. Шаховский В. И. Ономазиологический и семасиологический аспекты экспрессивности // Проблемы экспрессивной стилистики. Ростов н/Д., 1987.

УДК:82-14 (143)

<https://doi.org/10.56122/..v1i2.196>

С. АЛАЙЧИЕВДИН МАХАБАТ ЫРЛАРЫНА СТИЛИСТИКАЛЫК ИЛИК

Токтосунова Айдың Мамасадыковна

Кыргыз Республикасы, А.Мырсабеков атындагы Ош мамлекеттик педагогикалык университети, Кыргыз-Россия факультети, кыргыз тили жана адабияты кафедрасы, филология илимдеринин кандидаты. aidyn.toktosunova@mail.ru

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЮБОВНЫХ ПЕСЕН С. АЛАЙЧИЕВА

Токтосунова Айдың Мамасадыковна

Кыргызская Республика, Ошский государственный педагогический университет имени А.Мырсабекова, Кыргызско-Российский факультет, кафедра кыргызский язык и литература, кандидат филологических наук. aidyn.toktosunova@mail.ru

STYLISTICS OF S. ALAICHIEV'S LOVE POEMS

Toktosunova Aidyn Mamasadykovna

Kyrgyz Republic, Osh State Pedagogical University named after A.Myrsabekov, Kyrgyz-Russian Faculty, Department of Kyrgyz Language and Literature, Candidate of Philological Sciences. aidyn.toktosunova@mail.ru

Аннотация: Макалада акындын ырларынын багыты ошол мезгилдеги акындардын ырларына окшоштугу, үндөштүгү, айтыш өнөрүндө акындыгынын курчтугу, өзүнө ишенген, зирек, кайраттуу мүнөзүнүн бар экендиги Барпы акын менен айтышкан айтыштарынан байкалып тургандыгы жана махабат темасындагы ырларынын тилдик өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз болду. Ырларынын тематикасы да ар түрдүү, Калыгул, Арстанбек, Токтогул сыяктуу Сыдык ырчы да жакшы-жаман, өлүм-өмүр темасына көп кайрылгандыгы, Сыдык Алайчиевдин махабат темасындагы ырлары аз санда болгондугуна карабастан, анын кыргыз адабиятында өзүнүн орду бар экендиги ырларындагы көркөмдүүлүк, уйкаштык, поэтикалуулук, ыргактуулук маселелеринен, колдонулган көркөм сөз каражаттарынан

байкалып турат. Негизинен, акынды махабат темасына өзгөчө көңүл буруп кайрылган акын катары баалоо илимий негизде анализге алынды.

Ачкыч сөздөр: көркөмдүүлүк, уйкаштык, поэтикалуулук, ыргакуулук, көркөм сөз каражаттары, тилдик каражаттар, махабат ырлары.

Аннотация: В статье выясняется сходство стихов поэта со стихами поэтов того времени, их здравость, острота его речи в поэзии, наличие самоуверенного, умного, мужественного характера, о котором можно судить по его айтышу с поэтом Барпы, обсуждались языковые особенности его стихов на тему любви.

Тематика его песен также разнообразна. Сыдык Алайчиев также как и Калыгул, Арстанбек, Токтогул, часто затрагивает темы добра и зла, смерти и жизни. Несмотря на то, что произведения Сыдыка Алайчиева на тему любви немного, но у него они есть. Он занимает большое место в кыргызской литературе. Это видно из вопросов ритма и используемых художественных выразительных средств.

В основном на научной основе проанализирована оценка поэта как поэта, уделявшего особое внимание теме любви.

Ключевые слова: художественные, рифма, поэтические, ритмические, художественные средства речи, языковые средства, песни о любви.

Abstract: The article talked about the orientation of the poet's poems, their similarity to the poems of poets of that time, their consonance, the sharpness of poetics in the art of aitysh, the presence of self-confidence, wisdom, courage, as can be seen from their statements, as well as the linguistic features of their poems on the theme of love. The subject matter of his poems is also diverse, and such Syyk singers as Kalygul, Arstanbek, Toktogul often turn to the theme of good and evil, death and life, despite the small number of Syyk Alaichiev's songs on the theme of love, his place in Kyrgyz literature is occupied by issues of artistry, rhyme, poetry, rhythm, and means of artistic expression. In fact, the poet's assessment as a poet who addresses the topic of love with special attention has been analyzed from a scientific point of view.

Keywords: grace, rhyme, poetry, rhythmicity, means of artistic expression, linguistic means, love poems.

Кыргыз элинин түштүгүнөн чыккан белгилүү акындарыбыз көп. Алардын ырлары өзүнчө стили, тили менен айырмаланып турат. Ошондой акындардын катарын толуктаган, «Бала ырчы» деген каймана ат менен таанылган акыныбыз Сыдык Алайчиев жөнүндө бул макалада кеп учугун уламакчыбыз. Ал – кыргыз адабиятында өзүнүн орду бар, “эшик ырчы эмес, эл ырчысы”, ошону менен катар акындар айтышында жеңишке жетип, ошол доордун мыктылары менен айтыш өнөрүндө “бет келишип, ой бөлүшүп, сыр чечишип, кеп чечишип” дегендей, акылына акылы, кебине кеби тең келген акындарыбыздын бири. Айтылуу Барпы акын менен айтышып, аны да сөзгө жыгып койгон учурлары болгон деген аңыз сөз да бар. Демек, бул сөздөр Сыдык акындын акындык таланты, акындык өнөрү катардагы көптүн бири эмес экендигин айгинелеп турат. Тилекке каршы, акындын чыгармачылыгы жөнүндө илимий изилдөөлөрдүн жетишсиздиги, анын чыгармаларына көңүлдүн аз бурулгандыгы өкүндүрөт.

Сыдык Алайчиевдин чыгармачылыгын изилдөөнү алгачкы жолу колго алган фольклор таануучу Жаки Таштемиров болгон. Андан кийин белгилүү сынчы, илимпоз Калыбек Байжигитов, мыкты окумуштуу, фольклорист С.Кайыповдор бул акындын чыгармаларын иликтешкен. Ал изилдөөлөр тууралуу маалыматтар 2003-жылы Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясы тарабынан “Сыдык Алайчиев” деген ат менен өзүнчө жыйнак болуп жарык көргөн китепте берилген. [Сыдык Алайчиев, 2003; 6].

Бактыга жараша, учурда таланттуу акыныбыз Сыдык Алайчиевдин 130 жылдык мааракеси белгиленип, анын чыгармачылыгы тууралуу кеңири сөз кылуу мүмкүнчүлүгү түзүлүп турат. Албетте, бул акындын ырларынын багыты ошол мезгилдеги акындардын ырларына окшош, үндөш. Айтыш өнөрүндө анын акындыгынын курчтугу Барпы акын менен айтышкан айтыштарынан даана байкалып турат. Демек, акындын ырларынан анын өзүнө ишенген, зирек, кайраттуу мүнөзү байкалат. Ырларынын тематикасы да ар түрдүү, Калыгул,

Арстанбек, Токтогул сыяктуу Сыдык ырчы да жакшы-жаман, өлүм-өмүр темасына көп кайрылган. Булар боюнча адабиятчы Г.Орозбаева “... ырларынын тарбиялык, дүйнө таануучулук мааниси зор” деп, адабиятчы Б.Алымовдун “Барпыдан кем эмес ырчы болчу” деген пикирин да баса белгилеп өткөн [Орозбаева, 2003: 24]. Чындыгында, акындын ырларына саресеп салсак, Барпы менен Сыдыктын ырларындагы үндөштүктү байкоого болот. Балким, бул көрүнүш аталган эки акын чогуу ырдап, чогуу жүргөндүгүнүн таасирidir.

Акындын сүйүү ырлары, санат-насыят, терме ырларынын көтөргөн жүгү, мазмуну, уйкаштыгынын чыгыш поэзиясына окшоштугу жөнүндө адабиятчы Б.Алымов “Лирикалык ырлары чыгыш поэзиясы менен үндөшүп турат” деп белгилейт. Аш-тойлордо чогуу ырдашып, ыр түзүү ыкмалары биринен-бирине оозеки өтүп, өзүнүн чыгармачылыгында колдонушкандыгы акындардын ырларынан тастыкталып турат. Сыдык ырчынын “Ак Толгон”, “Ак Чолпон”, “Ыргал”, “Лайликан” деген ж.б. аялзатынын атына байланыштуу ырдалган сүйүү ырлары бар. Ошол доордо жашаган Барпынын да “Мөлмөлүм”, “Гөзал кыз”, “Ак жылдыз”, “Буракжан”, “Лөлүкан”, “Ак Дилбар”, “Ашык жар”, “Карай көз”, “Арзыкан”, “Мырзайым”, “Гүл кызар”, “Самаргүл” деген ж.б. сүйүү ырлары бар. Салыштырып караганда, поэзия багыты, тематикасы, аялзатына болгон ышкыны берүү мотивдери аталган эки акында тең окшош экендиги ачык байкалат. Бул окшоштуктар экөөнүн замандаш экендигинен кабар берет. Дагы бир айта кетчү маселе Барпы жөнүндөгү эскерүүлөрдө “Акындын “Мырзайым” деген ырын окуганда мурдагы элдик ырлар “Лайыкан, “Ак ыргал”, “Өзгөчөм” ойго түшөт. Барпынын ырларында “Ак ыргал” ырындагы айрым сүрөттөөлөр жолугат” деп, адабиятчы, фольклор таануучу Сапарбек Закиров адилет белгилеген. [Барпы эскерүүлөр, изилдөөлөр. 1994, 124]. Жогорудагы пикирди эске алуу менен, С.Алайчиевге таандык “Ак ыргал”, “Лайликан” ырларын аталган элдик ырлар менен салыштырып изилдөө кыргыз адабиятында дагы бир илимий жакшы тыянактарды берет деп ойлоого негиз болот.

Асманда учкан карлыгач
Канатын жазбай көзүңдү ач!
Караңгы түндө мен барсам
Калтыратпай койнуңду ач!
Дарайыдан көйнөгүң
Тар келиптир боюңа
Дардисар кылбай, ыргалым
Тартып алгын койнуңа.
Кырмызыдан көйнөгүң
Кыска келет боюңа
Кыйладан бери көрбөдүм
Кыз чырайлуу, Ак Ыргал
Кысып алчы койнуңа. [Алайчиев, 2003, 97]

Ырдын текстинен байкалгандай, акын колдонгон тилдик каражаттар өзгөчө боектуу, өзгөчө стилде жазылган. Биринчи, экинчи куплеттерде элдик оозеки чыгармаларда учураган атайын уйкаштык түзүү салты колдонулгандыгы байкалат. Сүйүү лирикаларынан айырмаланып, “караңгы түндө мен барсам, калтыратпай койнуңду ач” деген ыр саптары аркылуу сүйгөнү экөөнүн ортосундагы ашыктык мамиле ачык эле туюндурулуп жатат. Белгилүү болгондой, сүйүү лирикаларындагы ыр саптарында акындардын сезими подтексте көмүскө билдирилсе, Сыдык Алайчы уулунун ырларында сезим туйгуну ачык сүрөттөлөт. “Кыйладан бери көрбөдүм, кыз чырайлуу, Ак Ыргал, кысып алчы койнуңа” деген ыр саптары акын менен сүйүктүүсүнүн мамилеси узак мезгилди камтып тургандыгынан кабар берет. Акын аны жөн эле сүйбөйт, дегдеп, ага болгон ышкысы ашып, кумарланып сүйөрү анын ыр саптарынан ачык байкалат. Чектен ашып сүйгөнү “койнуңду ач” деген тилдик каражаттар аркылуу берилип, Ак Ыргалдын кабыл алуусун өтүнүп, каалап турат. Негизинен, сүрөттөө манерасы боюнча бул ырлар ышкыны козгогон элдик махабат ырларына үндөш, окшош.

Сыдык Алайчиевдин ырларында сүйүктүүсүнүн келбети ачык сүрөттөлбөгөнү менен, анын көйнөктөрү аркылуу келбетинин мурдагыдан өзгөргөндүгү кыйытылып туюндурулат. Көйнөктөрүнүн тар жана кыска келип калгандыгы албетте, мезгилдин өткөндүгүн, Ак Ыргалды акын узак убакыт күткөндүгүн туюндурат. “Дарайыдан көйнөгүң”, “Кырмызыдан көйнөгүң” деген ыр саптарында “дарайы” (иран сөзү) түштүк диалектисинде жибек кездеменин түрүн билдирет. [Мукамбаев, 1976, 459] Ошондой эле “дардисар кылдың, ак тамак” деген ыр саптары Барпынын ырларында кезигет. Бул конструкцияны “дардисар кылбай Ыргалым” деп Сыдык акын өзгөртүүгө учуратып ырында кылдат колдонгон. “Дардисар” сөзү (лейлек) “сарсанаа, өзгөчө сагынуу” маанисин билдирет [Мукамбаев, 1976, 473]. Сыдык Алайчиевдин түштүктүн өкүлү экендигине байланыштуу анын ырларында түштүк диалектисинин, анын ичинде ичкилик говорунун жогоркудай тилдик каражаттары арбын кездешет.

Оң бетинде коюлган
Калың болсом, Ак Ыргал.
Саратан ысык күндөрдө
Көлөкөлөп отурган
Талың болсом, Ак Ыргал
Ак таалайым кошулуп
Өмүр шерик айрылбас
Жарың болсом, Ак Ыргал. [Алайчиев, 2003, 102]

Бул ырдын жалпы мазмунунда акындын сүйүктүүсүнүн жанынан бир мүнөт айрылбай, дайыма жанында болуу максаты “оң бетинде коюлган, калың болсом” деген сап менен берилип, анын өмүр бою бир болуу далалаты, каалоосу, мүдөөсү, аракети кыйыр баяндалган. Кал адамдын денесинен бөлүнбөгөн сыңары аны менен түбөлүк болууну акын жан дүйнөсү менен эңсеп самайт. Ушу семантикалык багыт калга салыштырып берилген. Мындай көркөм сөз каражаттары көркөм текстте эстетикалык таасирдүү касиетке ээ болуу менен бирге ырдын көркөмдүүлүгүн да арттырып турат.

Күндүн аптабында “саратан ысык күндөрдө, көлөкөлөп отурган талың болсом, Ак Ыргал” деген ырдын кийинки саптарында “турмушта кандай ысык-суук болсо, ошонун баарын сени менен чогуу көрүп, сени ысык-сууктан калкалайын, жашоондун маңызы болоюн” деген каалоо-тилек, ой-үмүт кыйытылган. Ушундай каалоолорду “Ак таалайым кошулуп, өмүр шерик айрылбас жарың болсом, Ак Ыргал” деген ыр саптары жыйынтыктап, анын ички ой-мүдөөсүн бекемдеп турат.

Акындын махабат темасындагы дагы бир ыры “Лайликан” жөнүндө да сөз кылбай коюуга болбойт. “Лайликан” ырында:

Жарыктыгың жалтырап
Күнгө окшойсуң, Лайликан.
Жаннаттан чыккан беш көкүл
Үргө окшойсуң, Лайликан.
Жасанбасаң-жасансаң
Жайың-кышың барабар
Бирге окшойсуң, Лайликан
Сонундугуң кең Алай
Конушундай, Лайликан.
Сыпаалыгың Мансуркул
Болушундай, Лайликан
Тунуктугуң чынынын
Кетигиндей, Лайликан – деген ыр саптары бар [Алайчиев, 2003, 102].

Байкалып тургандай, ыр саптары башынан аягына чейин салыштыруудан турат. “Салыштыруу көркөм кепте гана өзүнүн эстетикалык мүмкүнчүлүгүн ача алат. Башкача айтканда, көркөм кепте гана салыштыруу модалдуулукка ээ болуп, сүрөттөлүп жаткан

каарманга карата автордук түрдүү ой-пикирди, мамилени туюнта алат” [Аширбаев, 2001, 156]. Чындыгында, акын Лайликанга болгон аруу сезимин туюндуруу иретинде өзү байкаган, өзү аздектеген предметтерге аны салыштырат. “Күнгө окшойсуң”, “Үргө окшойсуң”, “Сонундугуң кең Алай конушундай”, “Сыпаалыгың Мансуркул болушундай”, “Тунуктугун чынынын кетигиндей” деген көркөм салыштыруулар Лайликандан чырайы келишкен, ажайып сырткы турпатын да, сыпаа, илберинки ички жан дүйнө ажарын да кыйыр көркөм чагылдырып турат. Аталган көркөм салыштырууларды колдонуусунан акын негизи өзүнүн билимине, тарбиясына, дүйнө таанымына, сезим-туюмуна жараша дүйнөнү кабылдап, ошого жараша өзүнүн ички жан дүйнөсүн төгүп, сезимдерин тартуулап турганын байкайбыз. Сүйүү сезимин ар бир акын ар түрдүүчө сезип, баалап, чыгармаларында дараметине жараша аны көркөм сөз каражаттарынын жардамы аркылуу туюндурат. Жан-дүйнөнүн аңгырап бош калганын, “жанчылуу”, “тынчсыздануу”, “жоготуу” сыяктуу же, тескерисинче, “толкундануу”, “ашыгуу”, “эргүү” өңдүү сезимдерди дал өзүндөй окурмандын жан дүйнөсүнө жеткирүү – бардык эле сүрөткердин колунан келе бербеген иш. Сүйүү сезими – улуу сезим. Аны баары бирдей сезе бербейт, сезе да албайт, бул – табияттын мыйзамы. Ушул сезимди жеткирүүдө акындардын акындыгы, таланты бааланат. Акындын ырларындагы салыштыруу иретинде колдонулган “күн, үр, бир, конуш, болуш, кетик” сыяктуу тилдик каражаттар акындын дүйнө таанымынан кабар берип турат. Лайликандын сулуулугун күнгө, үргө теңөө – салттуу көрүнүштөрдүн бири. Анткени элдик оозеки чыгармачылыкта, элдик ырларда мындай салыштыруулар кеңири кездешет. Ал эми “конуш, болуш, чынынын кетиги” сыяктуу салыштыруулар Сыдык акындын табылгасы болуп эсептелет. Сыдык Алайчиевдин махабат темасындагы ырлары аз санда болгондугуна карабастан, анын кыргыз адабиятында өзүнүн орду бар экендиги ырларындагы көркөмдүүлүк, уйкаштык, поэтикалуулук, ыргакуулук маселелеринен, колдонулган көркөм сөз каражаттарынан байкалып турат. Акындык өнөрдүн дагы бир өзгөчөлүгү бул ыр аркылуу таалим тарбия берүү эсептелет. Ыр менен тарбиялоо – бул сезимдерди тарбиялоого, адамзаттык бир туугандыкка, биздин дүйнөнүн таң калаарлык чексиздигин туюуга, сулуулук тыбыштарга, образдарга, түстөргө эркин өтүп кете ала тургандыгын түшүнүүгө үйрөтөт[5]. Негизинен, акынды махабат темасына өзгөчө көңүл буруп кайрылган акын катары бааласак болот.

Колдонулган адабияттар:

1. Аширбаев Т. Кыргыз тилинин стилистикасы. 3-китеп. Б.2001.
2. Барпы эскерүүлөр, изилдөөлөр. Б.1994.
3. Мукамбаев Ж. Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү. Ф.1976.
4. Сыдык Алайчиев (Бала ырчы). Б.2003.
5. Даминова , И. (2023). ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ НАСЛЕДИЯ – КАК ИСТОЧНИК НАРОДНОГО ВОСПИТАНИЯ. Вестник Ошского государственного педагогического университета имени А.Мырсабекова, 1(2(22), 12–16. [https://doi.org/10.56122/v1i2\(22\).86](https://doi.org/10.56122/v1i2(22).86)